

İstanbul Hukuk Mecmuası

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Başvuru: 07.01.2022
Revizyon Talebi: 07.04.2021
Son Revizyon Tarihi: 19.11.2021
Kabul: 02.10.2022

Roma Hukukunda “*Ut Exportetur*”; “*Ne Serva Prostituat*”; “*Ut Manumittatur*” ve “*Ne Manumittatur*” Kayıtları

Güzide Burcu Günveren*

Öz

Roma hukukunda kölenin konu edildiği satış sözleşmelerine eklenen kısıtlayıcı nitelikte kayıtlar vardı. “*Ut exportetur*”; “*ne serva prostituat*”; “*ut manumittatur*”; “*ne manumittatur*” kayıtları, sözleşmeye taraf olan alıcı açısından kısıtlayıcı nitelikteki kayıtlardı. Bu kayıtların satış sözleşmelerine eklenen ve bugüne kadar çeşitli çalışmalara konu olan kayıtlardan ayırt edici özelliği sadece kölenin konu edildiği satış sözleşmelerine eklenebilmesiydi. Çalışmamızda öncelikle bahsedilen bu kayıtlar ve kayıtların içeriği açıklanacaktır.

Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında bu kayıtların ayırt edici özellikleri açıklanacaktır. Yine kayıtlara uyulmaması halinde yaptırımların ne olacağı da çalışmamızın konusunu oluşturacaktır. Hukuki metinlerden edindiğimiz bilgilere göre, kölenin konu edildiği satış sözleşmelerine “*ut manumittatur* (azat edilsin diye)” kaydı veya “*ut exportetur* (bir yere gönderilsin diye)” kaydı eklenebilirdi. Bu tür kayıtlardan alıcı için belli bir davranışta bulunmaya yönelik yapma borcu doğardı. Yapma borcu doğuran söz konusu kayıtların yanı sıra kölelerin konu edildiği satış sözleşmelerine “*ne manumittatur* (azat edilmemesi)” veya “*ne serva prostituat* (fuhuşa sevk edecek davranışlardan kaçınılması)” kaydı da eklenebilirdi. Bu kayıtlardan alıcı için doğan edim yükümlülüğü, “yapmama borcuna” örnek teşkil edecek nitelikteydi. “*Ut exportetur*” ve “*ne serva prostituat*” kaydı ile satış sözleşmesi hakkında aynı metinde bilgiler içeren D. 18.7.9; alıcının, alım-satım sözleşmesine eklenen bu kayıtlara uygun davranmaması halinde, *manus iniectio* yaptırımının uygulanacağını ve alıcının kölenin mülkiyetini kaybedeceğini ifade etmektedir. “*Ne serva prostituat*” kaydı ile satış sözleşmesine ayrıklık ise mülkiyet hakkına sahip olan malik bakımında *manus iniectio*’dan daha ağır bir yaptırımı da ihtiva edebilmektedir. Bu hususta sonraki alıcının mülkiyet hakkını ortadan kaldıran bir düzenleme yapan imparator, aslında sözleşmelerin nisbiliği ilkesine aykırı olan ve ihlali halinde *actiones in rem* ile korunan aynı haklara tamamen yabancı yeni bir hukuki durum yaratmaktadır. “*Ut manumittatur*” kaydı farklı saiklerle köleye özgürlüğünün bahşedilmesini sağlamaya yönelikti. Dolayısıyla satıcının iradesi ile sözleşmeye eklenen bu kayıt, köle menfaatine bir beklenen hak doğururdu.

Bu çalışmanın amacı köle alım-satımlarına eklenen kayıtların birbirinden farkını, yaptırımlarını ortaya koymaktır. Ayrıca kayıtlar dolayısıyla gelişen hukuki sonuçlar da çalışmamızda açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler

“*Ut Exportetur*”, “*Ne Serva Prostituat*”, “*Ut Manumittatur*”, “*Ne Manumittatur*”, “*Emptio- Venditio*”, “*Manus Iniectio*”

The “*Ut Exportetur*” “*Ne Serva Prostituat*”, “*Ut Manumittatur*,” and “*Ne Manumittatur*” Clauses in Roman Law

Abstract

Roman law recognized certain restrictive clauses in contracts for the sale of slaves. The “*ut exportetur*,” “*ne serva prostituat*,” “*ut manumittatur*,” and “*ne manumittatur*” clauses were added to sales contracts to restrict the buyer, in such contracts, from taking certain actions. The said clauses were not applied to general sales contracts. These clauses

* Sorumlu Yazar: Güzide Burcu Günveren (Dr. Öğr. Üyesi), Bursa Uludağ Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Roma Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: gburcudogan@uludag.edu.tr ORCID: 0000-0001-5710-6541

Atf: Günveren GB, “Roma Hukukunda “*Ut Exportetur*”; “*Ne Serva Prostituat*”; “*Ut Manumittatur*” Ve “*Ne Manumittatur*” Kayıtları” (2022) 80(1) İstanbul Hukuk Mecmuası 153. <https://doi.org/10.26650/mecmua.2022.80.1.0005>

have been the subject of various studies to date. In our study, first of all, these clauses and the content of the clauses will be explained.

In the following parts of our study, the distinguishing features of these clauses will be explained. What the sanctions will be in case of non-compliance with the clauses will also be the subject of our study. According to the information obtained from the legal texts, the “*ut manumittatur*” (i.e., shall not be manumitted) or “*ut exportetur*” (i.e., shall be exported) clauses created obligations for the buyer to act in certain ways, while “*ne manumittatur*” (i.e., shall not manumit) and “*ne serva prostituatur*” clauses (i.e., shall avoid behavior that would lead to prostitution) created obligations for the buyer to take certain actions. D 18.7.9, which contains information on sales contracts with the clauses “*ut exportetur*” and “*ne serva prostituatur*,” provides that if the buyer does not comply with these clauses in a purchase-sale contract, the *manus iniectio* sanction will be applied and the buyer will lose ownership of the slave. To this end, the emperor, who arranges that abolishes the property right of the next buyer, creates a new legal situation that is contrary to the principle of proportionality of the contracts and completely alien to the real rights protected by *actiones in rem* in case of a violation.

The aim of this study is to reveal the differences and sanctions of the clauses added to in contracts for the sale of slaves. In addition, the legal consequences developed due to the clauses are also explained in our study.

Keywords

“Ut Exportetur”, “Ne Serva Prostituatur”, “Ut Manumittatur”, “Ne Manumittatur”, “Emptio-Venditio”, “Manus Iniectio”

Extended Summary

In *pactums* (i.e., purchase-sale contracts), which were considered as goodwill contracts in Roman Law, it was possible to add some clauses in favor of the buyer or the seller. Unlike other clauses added in this context (such as *in diem addictio*, *pactum displicentiae*, *pactum arrhale*, and *lex comissoria*...), “*ut manumittatur* (i.e., shall be manumitted),” “*ut exportetur*” (i.e., shall be exported), “*ne manumittatur*” (i.e., not to be emancipated), and “*ne serva prostituatur*” (i.e., shall avoid behavior that will lead to prostitution) could be added to sales contracts for the sale of slaves. The clauses “*ut manumittatur*” (shall be manumitted) and “*ne manumittatur*” (shall not be manumitted) concerned emancipating the slave. Refusing to grant them freedom was seen as a criminal act. The clause “*ut exportetur*” (shall be exported) involved the exportation of slaves from one place to another. This clause was added in the interest of the seller as it was intended to ensure his safety. Based on relevant legal texts, it was also possible to determine sanctions to ensure that if the buyer violated his commitment, the seller could take back the slave, the subject of the purchase-sale contract, with *manus iniectio* and the buyer would either be liable to penal sanctions determined by the parties, or the slave would be freed.

D 18.7.9 contains information about sales contracts with the clauses “*ut exportetur*” and “*ne serva prostituatur*.” It states that if the buyer does not comply with these clauses in the purchase-sale contract, the sanction of *manus iniectio* will be applied and the buyer will lose ownership of the slave. The violation of the sales contract with the clause “*ne serva prostituatur*” may also include a more severe sanction

than *manus iniectio* from the owner who has the property right to the slave. If the sales contract in which the slave is the subject includes the stipulation that the slave will be freed when forced into prostitution, the slave is freed (by the first buyer or the second buyer in the subsequent sale) regardless of who violates the obligation. Emperor Vespasian subsequently introduced an arrangement whereby a subsequent buyer assumes responsibility under the clause even when the buyer is not aware of the clause “*ne serva prostituatur*.” This created a new legal situation that is contrary to the principle of proportionality of contracts and completely alien to the real rights protected by *actiones in rem* in case of a violation. The new buyer, who was not a party to the first contract and was therefore unaware of the clause in the contract, was held responsible as if they were a party to that contract. An arrangement bearing the will of the empire determines the clause “*ne serva prostituatur*” as the limit of the property right. Thus, the will of the first seller to keep the slave away from prostitution was also protected by the emperor. Moreover, D 2.4.10.1 indicates that the order even protects against any attitude contrary to the will of the first seller who introduced the clause “*ne serva prostituatur*.” To this end, the clause “*ne serva prostituatur*” is remarkable in that it reveals the intervention of state policy regarding prostitutes in the private law system of the Roman State.

As we have included in our study, the clause “*ut manumittatur*” was aimed at granting freedom to the slave in different ways. Therefore, the clause added to the contract with the will of the seller would create an expected right in the slave’s interest. Within the scope of private law, if the buyer acts contrary to his obligation, the fact that the seller had the opportunity of *manus iniectio* and that the penal clause could be accepted as a sanction constituted important factors affecting the freedom of the slave. Such sanctions were the elements that left the slave’s attainment of the expected right to the initiative and mercy of the seller.

The emperor intervened in this issue and accepted that an act contrary to the obligation arising from the clause “*ut manumittatur*,” added with the will of the parties, would give the slave *ipso iure* freedom as of the 2nd century AD. In other words, the understanding was that the slave, who anticipated attaining their freedom with the purchase and sale contract to which the clause “*ut manumittatur*” was added, should be protected by *favore libertatis* (in favor of freedom) gained strength over time in Roman Law. The sanctions added to the purchase-sale contract based on the will of the parties were also invalidated by the imperial regulations. Therefore, when there was a violation of the clause “*ut manumittatur*,” the regulations based on the will of the empire created a limitation on the ownership of the slaves.

Giriş

Roma Hukukunda satıcı ile alıcı arasında gerçekleşen ve köleleri konu edinen satış sözleşmesine (*emptio-venditio*)¹ eklenen kayıtlar ile alıcının köle ile ilgili olarak belli davranışları yapmaktan kaçınma veya özellikle belli bir şekilde davranma yükümlülüğü altına girmesi mümkündür. Alıcının sözleşme esnasındaki taahhüdünden doğan ve yan edim yükümlülüğünü oluşturan bu kayıtlara uygun olmayan bir davranış sergilemesi aradaki borç ilişkisine aykırı davranması anlamına gelirdi. İlgili hukuki metinlerden² kölenin konu edildiği satış sözleşmelerine eklendiğini anladığımız söz konusu kayıtların dört çeşit olduğunu da öğrenmekteyiz. “*Ut exportetur*”, “*ne serva prostituatur*”, “*ut manumittatur*” ve “*ne manumittatur*” olarak anılan bu tür kayıtlardan doğan yükümlülüğün alıcı tarafından ihlal edilmesi sözleşmeyi geçersiz kılmaz, bu gibi durumlarda alıcı köle ile ilgili olarak taahhüt ettiği borca aykırı davrandığı için tazminat ödemeye mahkûm olurdu. Zira söz konusu yükümlülükler ayrıca dava ve talep konusu olabilirdi. Bunun yanı sıra satıcı, alıcının söz konusu taahhüdüne uygun davranmasını sağlamak üzere ona cezai şart da kabul ettirebilirdi. Böylece satıcı, alıcının yükümlülüğünü yerine getirmemesi ve bu suretle borcuna aykırı davranması ihtimaline karşı alacağını güvence altına almak yoluna başvurabilirdi.

Köleleri konu edinen satış sözleşmelerine tarafların iradesi ile eklenen kayıtlardan alıcı için doğan edimler çeşitli biçimlerde olabilirdi. İlgili hukuki metinlerden edindiğimiz bilgilere göre, kölenin konu edildiği satış sözleşmelerine “*ut manumittatur* (azat edilsin diye)” kaydı veya “*ut exportetur* (bir yere gönderilsin diye)” kayıtları gelmektedir. Bu tür kayıtlardan alıcı için belli bir davranışta bulunmaya yönelik yapma borcu doğardı. Bu kayıtların yanı sıra kölelerin konu edildiği satış sözleşmelerine “*ne manumittatur* (azat edilmemesi)” veya “*ne serva prostituatur* (fuhuşa sevk edecek davranışlardan kaçınılması)” kayıtlarının da eklendiğine rastlanır. Bu kayıtlardan alıcı için doğan edim yükümlülüğü, “yapmama borcuna” örnek teşkil edecek nitelikteydi.

Bilindiği üzere Roma hukukunda bir iyiniyet sözleşmesi olan satış sözleşmesine bağlı olarak yapılan *pactum*larla, satıcı ve alıcı lehine sözleşmeye birtakım kayıtların konulması mümkün kılınmıştı. Bu bağlamda, satıcıya daha iyi bir teklifin varlığı halinde sözleşmeden dönme imkanı sağlayan *in diem addictio*; semenin belirli bir döneme kadar ödenmemesi durumunda satıcıya sözleşmeden dönme imkanı sağlayan *lex commissoria*; alıcının malı tekrar satmak istemesi halinde satıcıya bir

¹ *Emptio venditio*, Roma Hukukunda tarafların karşılıklı rızaları ile kurulan, satıcının malın mülkiyetini devretmeyi alıcının ise karşılığında belli bir miktar para verme borcu altına girdiği borçlandırıcı hukuki muameledir. Günümüzde Türk Borçlar Kanunda “Satış Sözleşmesi” başlığı altında 207. maddede düzenlenmiştir. Francis De Zulueta, *The Roman Law of Sale*, (The Clarendon Press 1945), 6; Belgin Erdoğan, *Roma Borçlar Hukuku Dersleri*, (Der Yayıncılık 2019), 71, Bülent Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, (Der Yayıncılık 2020), 188; Türkan Rado, *Roma Borçlar Hukuku*, (Filiz Kitabevi 2018), 115; Halil İbrahim Yüksel, *Roma Hukukunda Satış Sözleşmesi (Emptio-Venditio)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, 18.

² Çalışmada yer alan hukuki metinler bizzat yazar tarafından şu kaynaklar kullanılarak çevrilmiştir: *Digesta* metinleri için, *Digesta*, Theodor Mommsen and Paul Krueger, (Beroloni 1965); *The Digest of Justinian*, translated William M Gordon and Olivia F Robinson (Latince metin, Seckel/Krueger), *Institutiones* metinleri için Iustinianus, *Institutiones*, çev Ziya Umur, (İstanbul 1968).

önalım imkanı sağlayan *pactum protimeseas*; satıcıya belirli bir olayın gerçekleşmesi halinde malı geri alması imkanını sağlayan *pactum de retrovendendo*; alıcının malı beğenmemesi halinde sözleşmeden dönmesine olanak sağlayan *pactum displicentiae*; belirli bir olayın gerçekleşmesi halinde alıcının satıcıyı eşyayı geri almaya zorlayabildiği *pactum de retroemendo*; alıcının eşyayı tadarak satış sözleşmesini gerçekleştirmesine olanak veren *emptio ad gustum* ve her iki tarafın da sözleşmeden dönmesine olanak sağlayan *pactum arrhale* anılabilir. Ancak sayılan bu *pactum*ların eklendiği satış sözleşmesinin konusu köle dışında herhangi bir mal olabilirdi. Bu zamana kadar çeşitli çalışmalara konu edilmiş ve incelenmiş³ söz konusu *pactum*lar çalışma konumuzun dışında kaldığı için sadece çeşitlerini anmakla yetineceğiz.

I. Genel Olarak

Çalışmamızın konusunu oluşturan ve satış sözleşmesine eklenecek alıcı açısından kısıtlayıcı nitelikteki kayıtların ayırt edici özelliği sadece kölenin konu edildiği satış sözleşmelerine eklenebilmesiydi. Romanın ilk dönemlerinde alıcının köle ile ilgili olarak belli davranışları yapmaktan kaçınması veya belli bir şekilde davranma yükümlülüğü altına girmesi; satıcı ile karşılıklı gerçekleştirdiği *mancipatio*⁴ muamelesi esnasında beyan edilen kayıtlar neticesinde gerçekleşirdi. Kölenin mülkiyetini devreden satıcının ve devralan alıcının, *mancipatio* muamelesinin niteliğine uygun olarak söylediği, şekle tabi beyanları içeren ve “*leges mancipio dictae*” denilen bu kayıtlar ile alıcı, satıcının iradesine uygun biçimde, satılan köle üzerindeki köle üzerindeki tasarruf yetkisini belli bir biçimde kullanmayı veya köle üzerinde sahip olduğu mülkiyet hakkının içerdiği yetkilerden bazılarını kullanmaktan kaçınmayı taahhüt ederdi. Alıcının taahhüdü, (*nexum*⁵’u bir yana bırakacak olursak), özellikle Roma’nın ilk devirlerinde görülen tek borçlandırıcı işlem olan *stipulatio*⁶

³ Belgin Erdoğan, *In Diem Addictio (Daha İyi Bir Teklif Kaydı)*, (İstanbul Üniversitesi Yayınları 1972); Duygu Tahan Orhan, “Roma Hukukunda Alım-satım Akdine Bağlı Pactumlar”, (2017), 8 (1), İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 199-224; Yüksel, (n 1) 120 vd.

⁴ *Mancipatio*’nun, Roma hukukunda satış sözleşmesinin, taraflarının sözleşmenin unsurları üzerinde anlaşması ile kurulacağını bir başka deyişle rizai bir sözleşme olduğunun kabulünden önce terazi ve maden külçesi ile yapılan peşin bir alışveriş işlemi olarak görülmekteydi. Daha sonra satış sözleşmesinin *consensus* ile kurulduğunun kabul edilmesiyle, *mancipatio*; Roma hukukunda *res mancipi* malların mülkiyetini devretmek için kullanılan şekle tabi tasarruf muamelesi halini aldı. Beş ergen Roma vatandaşının şahitliğinde, malı devreden ve devralan ve teraziye tutanın yer aldığı bir usuldü. *Iustinianus* döneminde tamamen kaybolda da MS III. asra kadar uygulanmıştır. Özlem Söğütü, *Roma Özel Hukuku*, (Seçkin Yayıncılık 2020), 693; Özcan Karadeniz-Çelebican, *Roma Eşya Hukuku*, (Yetkin Yayıncılık 2015), 169; Belgin Erdoğan, *Roma Eşya Hukuku*, (Der Yayıncılık 2020), 59; Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, (Philadelphia 1953), 573.

⁵ *Nexum*; Roma Hukukunda borcunu ödemeyen borçlunun, *per eas libram* (madeni külçesi ve terazi) ile kendini borçluyla satması yoluyla kurulan ve alacaklıya, borçlu üzerinde cebri icraya geçmesi imkânı tanıyan bir hukuki işlemdir. Andreas Schwarz, *Roma Hukuku Dersleri*, çev. Türkan Rado, (7. Basım Doğan Kardeş Yayınları, 1965), 122 vd.

⁶ *Stipulatio*; belirli sözcükler kullanılarak sorulan soruya yine belirli sözcükler kullanılarak cevap verilmesi ile meydana gelen sözlü şekle tabi genel borç doğurucu hukuki işlemdir. Alacaklının borç konusunu kapsayacak şekilde sorduğu soruya, borçlunun yine aynı borç konusunu telif ederek ifayı gerçekleştireceğine dair derhal ve kayıtsız şartsız verdiği cevapla kurulurdu. Dolayısıyla ancak hazırlar ve konuşabilen kimseler arasında yapılabilirdi. Reinhard Zimmermann, *The Law of Obligations Roman Foundations Of The Civilian Tradition*, (Oxford 1996), 72; Salvatore Di Marzo, *Roma Hukuku*, çev. Ziya Umur, (İstanbul Üniversitesi Yayınları 1959), 422 vd; Richard Honig, *Roma Hukuku*, çev. Şemsettin Talip, (İstanbul Üniversitesi Yayınları 1938), 236.

akdetmek suretiyle gerçekleşirdi. Eğer ki alıcı, *stipulatio*'dan doğan taahhüdüne aykırı hareket edecek olursa, *stipulatio*'dan doğan dava olan *actio ex stipulatio* ile takip edilebilirdi⁷.

Roma hukukunda sosyal ve ekonomik gelişimlere paralel biçimde *res mancipi-res nec mancipi*⁸ mal ayrımının önemini yitirmesi, satış sözleşmesinin tarafların karşılıklı rızalarının satılan mal ve satış ücreti hususunda uyuşması ile kurulduğunun kabulü ve ayrıca şekilci muamelelerin terk edilmesi; *leges mancipio dictae* denilen kayıtların, satış sözleşmesine ek olarak yapılan *pactum adiecta*⁹'da yer almasına neden olmuştu. Satış sözleşmesinin bir iyi niyet sözleşmesi¹⁰ olması dolayısıyla sözleşmeye eklenen kayıtlarla alıcının bazı yan edimleri de borçlanması ve borcuna aykırı hareket etmesi halinde satış sözleşmesinin davalarının devreye girmesi mümkündü. Söz konusu kayıtlar alıcının yüklendiği yan edimi yerine getirme borcuna aykırı davranması halinde ne gibi yaptırımların doğacağını da içerirdi. Çalışmamızın ilerleyen satırlarında açıklayacağımız üzere, konu ile ilgili hukuki metinler, alıcının borcuna riayet etmediği takdirde satıcının *manus iniectio*¹¹ ile satış sözleşmesine konu edilen köleyi geri alabileceği ya da kölenin özgürlüğüne kavuşturulması imkânı hakkında bize bilgi vermektedir. Ayrıca sözleşmenin henüz kurulması sırasında, *stipulatio* yapmak suretiyle, taraflarca para cezası olarak bir miktarın cezai şart olarak belirlenmesi ve böylece alıcıyı borcunu ifaya zorlayan bir etkinin sağlanması da mümkündü.

Özellikle “*ne serva prostituatur* (fuhuşa sevk edecek davranışlardan kaçınılması)” kaydı ile satışta, alıcı borcuna riayet etmediği takdirde satıcının, satış sözleşmesine konu edilen kölenin mülkiyetini *manus iniectio* imkânı ile geri kazanacağı ya da kölenin özgürlüğüne sahip olacağına dair yaptırımlar, alıcının gerçekleştirdiği sonraki satış sözleşmesi neticesinde kölenin mülkiyet hakkına sahip olan yeni malik

⁷ Di Marzo (n 5) 427.

⁸ Roma hukukunda Klasik hukuk döneminin sonlarına kadar malların *res mancipi-res nec mancipi* şeklindeki ayrımı devam etmiştir. (*Ius civile*'ye göre; üzerindeki binalarla birlikte İtalya arazisi, bu arazi üzerindeki arzi irtifaklar, köleler, fil ve deve hariç yük ve çeki hayvanları *res mancipi* sınıfından mallardır. Bu malların dışında kalan mallar ise *res nec mancipi* türünden mallardır). Bu mal ayrımına istinaden *res mancipi* türünden malların mülkiyetini devretmeye yarayan muameleler *mancipatio* ve *in iure cessio* idi. Karadeniz-Çelebician, (n 3) 44-45; Paul Koschaker ve Kudret Ayiter, *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1993), 75.

⁹ *Pactum adiecta*: Roma hukukunda *contractus* taraflar arasında borç doğuran belli akit tiplerini ifade eden teknik bir terimdir. *Pactum* ise genel anlamıyla anlaşmayı ifade eder ve *contractus*'lar gibi borç doğurmazdı. *Pactum adiecta* ise iyiniyet davası doğuran sözleşmelere ilave edilmiş ve sözleşmeden doğan davalar ile korunan *ius civile*'nin tanıdığı *pactum*'lardı. Seldağ Güneş-Ceylan, “Roma Hukukunda Contractus (Akit) ve Pactum (Anlaşma) İlişkisi”, (2005 Haziran-Aralık) IX (1-2), Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 178; Özlem Söğütü Erişgin, *Roma Hukukunda Tarihsel Gelişimi İçinde Contractus (Sözleşme) Kavramı ve Sözleşmesel Sorumluluk Ölçütleri*, (Seçkin Yayıncılık, 2016), 42-43.

¹⁰ İyi niyet davaları ile korunan iyi niyet sözleşmelerinin temeli *bona fides* dayanır. *Bona fides*, doğruluk ve dürüstlük kuralları, objektif iyi niyet anlamlarına gelir. *Bona fides*in hukuki sorunların çözümünde kullanılması *praetorlar* tarafından tanınan iyi niyet davaları ile gerçekleşmiştir. “Hâkim borçluyu iyi niyet gereklerine göre eda etmeye mecbur olduğu şeye mahkûm etsin” biçiminde formüle edilen iyi niyet davaları şekilcilikten uzaktır. Sözleşmelerde *bona fides* sadece dürüst alacaklının güvenini korumaz aynı zamanda borçlunun sorumluluğunu ve tazminat yükümlülüğünün de kapsamını belirler. Söğütü, (n 3) 453; Honig, (n 5) 223 vd; Ziya Umur, *Roma Hukuku Ders Notları*, (Beta Yayıncılık 2010), 262.

¹¹ El koyma anlamına gelmektedir. Ziya Umur, *Roma Hukuku Lügatı*, (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1983), 134.

bakımından da etkili olurdu. Bu bakımdan satış sözleşmesine eklenen söz konusu kaydın aynı nitelikli bir hak kazandırdığı ve “sözleşmelerin nisbiliği ilkesi”nin istisnası olduğunu ifade etmek gerekir¹². Zira söz konusu kayıt ile köleyi satın alan alıcı, daha sonra köleyi üçüncü bir kimseye devredecek olursa; yeni alıcının, kayıta yer alan yükümlülüğe aykırı davranması halinde, yaptırımını da içeren bir kayıtle köleyi satan ilk satıcının, *manus iniectio* ile onu geri alabilmesi mümkündür¹³. Aynı şekilde kölenin ilk satıcısının sözleşmeye eklediği kayıttan doğan yükümlüğün ihlali halinde, yaptırım olarak kölenin özgürlüğüne kavuşacağı belirlenmişse, satılan kölenin mülkiyeti alıcı tarafından üçüncü bir kişiye devredilmiş olsa bile mülkiyet hakkının kime ait olduğu ve yeni malikin söz konusu kayıt hakkında bilgisinin olup olmadığı dikkate alınmaksızın köle özgürlüğüne kavuşturulurdu.

Ayrıca çalışmamızın konusunu teşkil eden dört kayıttan biri olan ve alıcının, sözleşmeye konu edilen kadın kölenin mülkiyet hakkına sahip olduktan sonra, onu “fuhuşa sevk edecek davranışlardan kaçınmak” taahhüdünü ifade eden “*ne serva prostitatur*” kaydı, Roma Devletinde fahişelerle ilgili devlet politikasının özel hukuk sistemine olan müdahalesini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

II- Satış Sözleşmesine Köle ile İlgili Olarak Eklenen Kayıtlar

A. “*Ut Exportetur*” ve “*Ne Serva Prostitatur*” Kaydı ile Satış:

Köleleri konu edinen satış sözleşmelerine eklenen kayıtlardan “*ut exportetur* (bir yere gönderilsin diye: ihraç edilmesi kaydı)” ve “*ne serva prostitatur* (fuhuş yaptırılmaması kaydı)”, içerik itibariyle ve söz konusu kayıttan yararlanan bakımından birbirinden çok farklı iki kayıt olsa da, her iki kayıt hakkında bilgiler bazı ortak metinlerde yer almaktadır. Ayrıca metinler incelendiğinde, bu iki kayıttan doğan yükümlülüğün ihlali halinde öngörülen yaptırımların da ortak olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla biz de çalışmamızda her iki kayıt hakkındaki bilgileri aynı başlık altında yer vermeyi uygun bulduk.

Kölenin satıcının güvenliği açısından bir tehdit oluşturması söz konusu ise köle satıcı tarafından alıcıya “*ut exportetur* (bir yere gönderilsin diye: ihraç edilmesi kaydı ile)” kaydı ile satılırdı. Böylece alıcı, kölenin satıcı tarafından bulunması yasaklanan yerde olmayacağını taahhüt etmektedir. Bu kayıt, satış sözleşmesine satıcının menfaatine eklenmiştir.

D 18.7.1: “*Si fuerit distractus servus, ne aliquo loci moretur, qui vendidit in ea condicione est, ut possit legem remittere, ipse Romae retinere. Quod et Papinianus libro tertio respondit: propter domini enim, inquit, securitatem custoditur lex, ne periculum subeat*”.

¹² Thomas Mc Ginn, *Prostitution Sexuality and the Law in Ancient Rome*, (Oxford 1998), 291.

¹³ Baha Yiğit Sayın, *Roma’da Köle ve Hukuku*, (Oniki Levha Yayıncılık 2020), 583.

D 18.7.1: Bir köle belli bir yerde olmaması gerektiği kaydıyla satılırsa, satıcı anlaşmadan dönebilir ve köleyi Roma'da tutabilir. *Papinianus* üçüncü kitabında, anlaşmanın satıcının riske atamayacağı güvenliği için olduğunu belirtmektedir.

D 18.7.2: “*Exportandus si venierit ab Italia, in provincia morari potest, nisi specialiter prohibitum fuerit*”.

D 18.7.2: Bir köle İtalya'dan gönderilmesi için satıldıysa herhangi bir eyalette kalabilir meğerki özellikle yasaklanmış olsun.

Metinlerden anlaşılacağı üzere alıcı, “*ut exportetur*” kaydı ile satış sözleşmesi neticesinde köle üzerinde mülkiyet hakkına sahip olmakla birlikte, kölenin belli bölgelerde bulunmayacağını taahhüt etmiştir¹⁴. Alıcının bu taahhüdü eğer ki taraflar arasında gerçekleştirilen bir *stipulatio*'dan doğmuşsa, taahhüt altına giren alıcının taahhüdüne aykırı davranmamasını istemek *actio ex stipulatu* mümkündür. Hatta ilk metinden anladığımız üzere satıcı, alıcının taahhüdünü yerine getirmesi hususunda şüpheye düşecek olursa, yaptığı satış sözleşmesinden de dönebilme hakkına sahiptir.

“*Ut exportetur*” kaydı ile satış sözleşmesi neticesinde köle üzerinde mülkiyet hakkına sahip olan alıcı, bu köleyi satmak istediği takdirde alıcı ile aynı kapsamda bir *stipulatio* yapabirdi. Zira ikinci satış sözleşmesi neticesinde kölenin mülkiyet hakkını devralan üçüncü kişi (alıcı), kölenin yasaklanan yerde bulunmasına sebep olur ya da müsaade ederse, satıcı (ilk alıcı) kölenin sahibine karşı yüklendiği olumsuz edimi ifa edememiş olacaktır.

Ayrıca eklemek gerekir ki söz konusu kayıt, kölenin yasaklı olan yerde azat edilmesinin de önünde bir engeldi. Köle yasaklanan bölgenin dışında azat edilebilirdi. Ayrıca ilk imparatorluk devrinde, özgürlüğüne kavuşan azatlı, satıcının yasakladığı bölgeye gelirse devlet hazinesi lehine geçici süreyle özgürlüğü geri alınıp kamu kölesi haline getirilirdi (C 4.55.5). Bu yaptırım azatlının satıcının yasakladığı yere gitmesini engelleyecek kadar güçlü idi¹⁵.

Köle satıcı tarafından alıcıya “*ne serva prostituatur*” kaydı ile satıldığı takdirde ise, alıcı, köleye fahişelik yaptırmayacağı ya da onu fuhuşa sevk edecek davranışlardan kaçınacağı yükümlülüğünü taahhüt etmiş olurdu. Bu kayıt, satış sözleşmesine aslında ilk satıcının iradesi ile eklendiği için onun menfaatine gibi algılsa da aslında uzun bir gelişim sonucunda imparatorluğun da müdahalesi ile kölenin menfaatine de olmuştur. Zira köle hürriyetine kavuşma imkanına sahip olmuştur. Günümüze kadar ulaşan ve “*ne serva prostituatur*” kaydının içeriği hakkında bilgi sahibi olabildiğimiz hukuki metinleri aktarırken, tekrardan kaçınmak adına burada sadece “*ne serva*

¹⁴ Aynı manada D 18.7.5: “*Cui pacto venditoris pomerio cuiuslibet civitatis interdictum est, urbe etiam interdictum esse videtur...*” D 18.7.5: Satıcı ile yapılan anlaşma gereği köle *civitas*'ın sınırları belli edilmeden oradan yasaklandı ise Roma'dan da yasaklandığı anlamına gelir...

¹⁵ William Warwick Buckland, *The Roman Law of Slavery; The Condition of The Slave in Private Law From Augustus to Justinian*, (New Jersey, 2000), 69.

prostituatür” kaydı ile satışa ilişkin olanları gerektiği kadar çevirerek kullanacağız. Çalışmamızın ilerleyen paragraflarında ise metinlere tam olarak yer vereceğiz.

D 18.1.56: “*Si quis sub hoc pacto vendiderit ancillam, ne prostituatür et, si contra factum esset,...*”

D 18.1.56: Bir kimse kadın köleyi fuhuşa itilmemesi kaydıyla sattığında,...

D 37.14.7 *pr*: “*Divus vespasianus decrevit, ut, si qua hac lege venierit, ne prostitueretur et...*”

D 37.14.7 *pr*: “Yüce *Vespasianus*, kadın kölenin fuhuşa sevkedilmemesi...”

D 21.2.34. *pr*: “*Si mancipium ita emeris, ne prostituatür et, cum prostitutum fuisset...*”

D 21.2.34 *pr*: “Eğer bir köleyi fuhuşa karşı olan bir kayıtle satın alırsan...”

Söz konusu kayıtlar alıcının yüklendiği edimi yerine getirme borcuna aykırı davranması halinde ne gibi yaptırımların uygulanacağını da içerirdi. Özellikle alıcı borcuna riayet etmediği takdirde satıcının, satış sözleşmesine konu edilen kölenin mülkiyetini *manus iniectio* ile geri kazanacağı ya da kölenin özgürlüğüne sahip olacağına dair yaptırımları içeren kayıtlar, alıcının gerçekleştirdiği sonraki satış yoluyla devirler neticesinde kölenin mülkiyet hakkına sahip olan yeni malik bakımında da etkili sonuçlar doğururdu. Bir başka ifadeyle bu yaptırımlar, söz konusu kayıtlar ile satılan kölenin mülkiyetini kazanan yeni alıcılar bakımından da cari idi. Ayrıca para cezası olarak bir miktarın cezai şart olarak belirlenmesi de mümkündür¹⁶.

“*Ut exportetur*” ve “*ne serva prostituatür*” kaydı ile satış sözleşmesi hakkında aynı metinde bilgiler içeren D 18.7.9 alıcının satış sözleşmesine eklenen kayıtlara uygun davranmaması halinde uygulanacak yaptırımların neler olabileceği hususunda ifadelere yer vermektedir:

D 18.7.9: “*Titius servum vendidit ea lege, ut, si romae moratus esset, manus inicere liceret: emptor alii eadem lege vendidit: servus fugit a secundo emptore et romae moratur: quaero, an sit manus iniectio et cui. respondi: in fugitivo non est dubitandum nihil contra legem factum videri, quia nec domino auferre se potest nec qui in fuga est ibi moratur. quod si ex voluntate secundo emptoris contra legem moratus sit, potior habendus est qui auctor fuit legis, et posterior magis admonendi emptoris et liberandi se eadem legem repetierit nec poterit aliquo modo auferre legem sui venditoris cuius condicio exstitit: nam et si poenam promississet, tenetur; licet ipse quoque stipulatus esset: sed in poena promissa duae actiones sunt, manus autem iniectio in servum competit. quod si prior ita vendidit, ut prostituta libera*

¹⁶ İlk Dönemlerde cezai şartın belli bir miktar paranın ödenmesini içermesi ve *stipulatio* ile taahhüt altına alınmaması aksine *pactum*’a dahil edilmesi durumunda satış sözleşmesinin davası ile istenmesinin ancak malvarlığı zararının bulunduğu hallerde münhasıran kabul edildiğini anlıyoruz. Aslında bu durum *actio empti*’nin *actiones rei persecutoriae* (tazminat davaları) tipi davalardan olması ile alakalı idi. Bu davalar malvarlığında meydana gelen zararın giderilmesi için açılırdı. Dolayısıyla zararın alacaklı tarafından ispat edilmesi gerekirdi. Oysa cezai şart *stipulatio* ile taahhüt edilirse bir başka deyişle *stipulatio poenae* (ceza *stipulatio*’su) varsa, alacaklı malvarlığı zararının ayrıca ispatına gerek olmaksızın, doğrudan doğruya kararlaştırılan miktarı *stipulatio*’nun davası ile isteyebilirdi. Sevgi Kayak, “Roma Hukukunda Cezai Şart”, (2006) 64 (1), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 240 vd; Aynı hususta Zimmermann, (n 5) 100 ve 106.

esset, posterior, ut manus inicere liceret, potior est libertas quam manus iniectio. plane si prior lex manus habeat iniectioem, posterior libertatem, favorabilius dicitur liberam fore, quoniam utraque condicio pro mancipio additur et sicut manus iniectio, ita libertas eximit eam iniuriam”.

D 18.7.9: *Titius*, Roma’da kalırsa *manus iniectio* ile sorumlu olacağı kaydıyla köleyi sattı: alıcı, onu aynı kayıtle yeniden sattı. Köle üçüncü kişiden (ikinci alıcıdan) kaçtı ve Roma’da kaldı. Köleye *manus iniectio* uygulanıp uygulanamayacağı ve kim tarafından uygulanacağını sordum. Köle kaçtığı takdirde, efendinin mülkiyetini sona erdiremeyeceği için anlaşmanın ihlal edilmediğine dair şüphe olmadığını cevapladım. Eğer ki köle üçüncü kişi anlaşmayı ihlal etme niyetiyle ile kaldıysa, kaydı ilk ortaya koyan satıcı daha güçlü durumdadır, zira ikinci satıcı alıcısını mevcut kayıt hususunda uyarmak suretiyle kendini herhangi bir sorumluluktan kurtardı ve şartları karşılanmış kendi satıcısı ile olan anlaşmayı ihlal etmedi; lakin o cezai şart için taahhütte bulunmuş ise, yeniden satış esnasında bir *stipulatio* yapmış olması halinde, cezai şarttan sorumludur. Cezai şart taahhüt edildiği takdirde iki dava vardır, aynı zamanda köle için *manus iniectio* uygulanabilir. Eğer ki, ikinci satıcı fuhuşa itilmesi durumunda kölenin *manus iniectio* ile geri alınması kaydıyla satarken ilk satıcı, köleyi, fuhuşa itilmesi durumunda özgür olacağı kaydıyla satmışsa, özgürlük kaydı *manus iniectio*’ya yeğdir. *Manus iniectio* kaydı ilk olup da özgür olacağı kaydı ikinci olsa idi tabi ki özgürlük imtiyazı lehine yorum yapılarak köle özgür kalacaktı, çünkü özgürlük kaydı köleye ilişkin *manus iniectio* gibi her kaydı ortadan kaldırır.

Metinden anlaşılacağı üzere satış sözleşmesi, kayıttan doğan yükümlülüğü ihlal eden alıcının, kölenin mülkiyetini kaybedeceği zira kaydı ekleyen ilk satıcının *manus iniectio* ile köleyi geri alabileceğine dair bir yaptırım ihtiva etmektedir. Gerçekleşen olayda köleyi söz konusu kayıtle satış sözleşmesi neticesinde satın alan kişi, müteakip bir satış sözleşmesi ile mevcut kayıt hususunda üçüncü kişiyi (kendi alıcısını) uyararak, kölenin mülkiyetini devretmektedir. Yeni malik kölenin Roma’da kalmasına müsaade ettiği için “*ut exportetur*” kaydını ihlal etmiş olmaktadır. Kaydın, ilk satıcının menfaatine olduğunu düşündüğümüz takdirde, (kölenin Roma’da kalması muhtemelen ilk satıcının güvenliğini tehdit etmektedir), *manus iniectio* imkanını onun kullanması makuldür. Ayrıca kayıt hususunda bilgisi olan, belki de müteakip satış esnasında aynı kayıtle köleyi devralan alan yeni malikin, kayıttan doğan yükümlülüğünü ihlal etmesi halinde kölenin mülkiyetini kaybetmesi hakkaniyete aykırı görünmemektedir. Üçüncü kişi kölenin mülkiyetini kaybetmenin yanı sıra eğer ki yükümlülüğü ihlal etmesi halinde cezai şart ödeyeceğini bir *stipulatio* ile taahhüt etmişse kendisine karşı *actio ex stipulatu* da açılabilir. *Manus iniectio* imkanını kullanabilecek olan ilk satıcı iken, üçüncü kişiye *actio ex stipulatu*’yu yöneltebilecek olan kişi taahhütte bulunduğu kendi satıcısıdır. Zira ilk alıcı müteakip satış esnasında söz konusu kayıtle köleyi sattığı için, muhtemelen rayicin altında bir

satış ücreti mukabilinde mülkiyeti devretmiş olmalıdır¹⁷. İlk alıcının rayicin altında bir satış ücretine kölenin mülkiyetini devretmiş olması nedeniyle malvarlığı zararı doğmaktadır. Sözkonusu malvarlığı zararını, kayıttan doğan yükümlülüğün ihlali halinde, cezai şart olarak belirlenmiş bir miktar para ile güvence altına almak istemesi olağandır. Kaldı ki ilk alıcının, kayıttan doğan yükümlülüğün ihlali halinde güvenliği tehdit altına girecek olan köle sahibi ile benzer bir cezai şart kararlaştırmış olması ihtimali de vardır. Dolayısıyla tarafları farklı olan iki ayrı *stipulatio* ile kararlaştırılan iki ayrı cezai şart için (ilk satıcının kendi alıcısına ve ilk alıcının da kendi alıcısı olan yeni malike yöneltebileceği) davalar söz konusu olacaktır.

Metinde ayrıca “*ne serva prostituatur*” kaydı ile satışa ilişkin bilgiler de yer almaktadır. Satış sözleşmesine konu edilen köleye fuhuş yaptırılmasını önlemek amacıyla, taraflar arasında “*ne serva prostituatur*” kaydını ihtiva eden bir sözleşme yapılmaktadır. Yine kayıttan doğan yükümlülüğün ihlali halinde *manus iniectio* ile kölenin geri alınabileceğine ilişkin bir yaptırım öngörülmektedir. Lakin bu defa köleye özgürlüğünü kazandıran daha başka bir yaptırımın *manus iniectio*'ya bile ağır basacağı ifade edilmektedir. Eğer ki kölenin konu edildiği satış sözleşmesi, fuhuşa itilirse kölenin özgürlüğünü kazanacağı kaydını ihtiva ediyorsa, yükümlülüğü kimin ihlal ettiği önemsenmeksizin (ilk alıcı ya da müteakip satıştaki üçüncü kişi tarafından), köle özgürlüğüne kavuşturulmaktadır. Bir başka deyişle yükümlülüğün ihlal edilmesi halinde kölenin hürriyeti lehine karar verilmektedir¹⁸.

Oysa D 18.1.56'da satış sözleşmesine eklenen kayıta, köleye özgürlüğünün bahşedebileceğine ilişkin bir ifadenin yer almadığı sadece *manus iniectio* imkanının öngörüldüğü halde; ilk satıcının, bir başka ifadeyle kölenin fuhuşa itilmemesi yönünde irade ile kaydı ortaya koyanın, bu imkândan yararlanabileceği açıklanmaktadır. Köleyi fuhuştan uzak tutmak için irade ortaya koyan ilk satıcının durumunun daha güçlü kılındığı gözden kaçmamaktadır:

D 18.1.56: “*Si quis sub hoc pacto vendiderit ancillam, ne prostituatur et, si contra factum esset, uti liceret ei abducere, etsi per plures emptores mancipium cucurrerit, ei qui primo vendit abducendi potestas fit*”.

¹⁷ Zamanla cezai şartın *factum* ile kararlaştırıldığı durumlarda, malvarlığı zararı bulunmasa da satış sözleşmesinden doğan dava ile takip edilebileceğini zira kararlaştırılan kayıt nedeniyle satış ücretinin düşük tutulması, zararın ortaya çıkması bulunduğunu kabul etmek için yeterli sayıldığına *Digesta*'da yer alan metinden anlıyoruz:

D 18.7.6.1 : “*Nobis aliquando placebat non alias ex vendito propter poenam homini irrogatam agi posse, quam si pecunia ratione venditoris interesset, veluti quod poenam promississet: ceterum viro bono non convenire credere venditoris interesse, quod animo saevientis satisfactum non fuisset. sed in contrarium me vocat sabini sententia, qui utiliter agi ideo arbitratus est, quoniam hoc minoris homo venisse videatur*”.

D 18.7.6.1: Bir zamanlar görüşümüz, köle ile ilgili cezai şart için alım-satım davasının ancak satıcının maddi bir menfaate sahip olduğu hallerde ileri sürülebileceği idi, varsayalım ki cezai şart taahhüt edildi, dürüst bir kimse için satıcının menfaatinin, zalim bir adamın arzularının doyumsuzluğu olduğuna inanmak uygun değildir. Tam tersine, satıştaki kayıt nedeniyle kölenin daha ucuza satıldığına kabul edilmesinden dolayı satımın davasının ileri sürülebildiğini savunan *Sabinus*un görüşü dikkatimi çekti.

¹⁸ Mc Ginn, (n 10) 299.

D 18.1.56: Bir kimse kadın köleyi fuhuşa itilmemesi kaydıyla sattığında, bu anlaşmanın ihlali halinde, kölenin hangi alıcının mülkiyetine tabi olduğunun önemi olmaksızın, ilk satıcı köleyi geri almayı hak edecektir.

D 18.1.56'da yer alan metinde köleye fuhuş yaptırılmaması yönünde kayıt koyan ilk satıcının kayıttan doğan yükümlülüğünün ihlali halinde etkili bir yaptırım olarak *manus iniectio*'ya başvurabileceği belirtilmiş olmakla beraber, D 40.8.7'de aksine bir tutum izlenerek ilk satıcının korunmaması yönünde bir hüküm sevk edildiği göze çarpar:

D 40.8.7: “*Imperator noster cum patre suo constituit in eo, qui, cum possit abducere prostitutam ancillam, pecunia accepta manus iniectionem vendidit, ut libera esset: nihil enim interesse, ipse abducas et prostitutas an patiaris prostitutam esse pretio accepto, cum possis eximere*”.

D 40.8.7: Fuhuşa itilen kadın köleyi *manus iniectio* ile geri alma hakkına sahip olan satıcının hakkını para karşılığında satması durumunda, imparatorumuz ve babası, köleyi geri alıp kendisinin fuhuşa itmesi ile engel olabileceği halde fuhuşa itilmesine müsaade etmek arasında fark olmadığı esasına dayanarak, kölenin özgür olması gerektiğine karar verdi.

D 40.8.7'de yer alan metinden anlaşılabilir ki, “*ne serva prostituatur*” kaydını ihtiva eden bir satış sözleşmesindeki yükümlülüğe aykırı hareket edilmesi halinde; yaptırım olarak, satıcının *manus iniectio* ile köleyi geri alabileceği öngörülmüştür. Bir başka ifade ile kölenin fuhuşa itilmemesi için “*ne serva prostituatur*” kaydını sözleşmeye ekleyen ilk satıcı, bu yükümlülük ihlal edildiği zaman köleyi geri alma imkanına sahipti. Söz konusu kaydı ihlal eden alıcıdan köleyi geri alarak fuhuşa engel olma ihtimali varken, bu imkânı kullanmayan satıcının iradesinin bu defa korunmadığına şahit oluyoruz. Üstelik metinden imparatorun iradesi (metindeki kısıtlı bilgilerden hangi imparator olduğunu bilemesek de) ile bu konuda köleye özgürlüğünün bahsedildiğini anlıyoruz. İki metni kıyasladığımız zaman aslında ilk satıcının iradesinden ziyade “kölenin fuhuşa itilmemesi” yönünde iradeye üstünlük tanındığını hatta bunu mümkün kılmak için imparatorun özel hukuka müdahale ederek, yeni istisnalar yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bir sonraki metin olan D 37.14.7 *pr.* da savımızı haklı kılmaktadır:

D 37.14.7 *pr.*: “*Divus vespasianus decrevit, ut, si qua hac lege venierit, ne prostituatur et, si prostituta esset, ut esset libera, si postea ab emptore alii sine condicione veniit, ex lege venditionis liberam esse et libertam prioris venditoris.*”

D 37.14.7 *pr.*: “Yüce *Vespasianus*, kadın kölenin fuhuşa sevk edilmemesi ve bu amaçla kullanıldığı durumda özgür olacağı kaydıyla satılmasını müteakiben alıcı tarafından üçüncü bir kimseye kayıtsız satılırsa ilk satıştaki kayda istinaden kölenin özgür ve ilk satıcının azatlısı olacağını buyurdu.

Metinde oldukça dikkat çeken bir husus vardır: İmparator *Vespasianus*¹⁹ “*ne serva prostituatur*” kaydından haberdar bile olmayan sonraki alıcının kayıt dolayısıyla sorumluluğunu kabul etmektedir. Sonraki alıcının mülkiyet hakkını ortadan kaldıran bir düzenleme yapan imparator, aslında sözleşmelerin nisbiliği ilkesine aykırı olan

¹⁹ MS 68/69 yılının Dördüncü imparatoru olan *Titus Flavius Vespasianus* 10 yıl kadar tahtta kalmıştır. Oktay Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö. 27- M.S. 1929)*, (I. Kitap, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1985), 140.

ve ihlali halinde *actiones in rem* ile korunan aynı haklara²⁰ tamamen yabancı yeni bir hukuki durum yaratmaktadır. Zira “*ne serva prostituatur*” kaydı eklenerek gerçekleştirilen ilk satış sözleşmesinden sonra, ilk alıcının “*ne serva prostituatur*” kaydı içermeyen yeni bir sözleşme yapması halinde, kölenin menfaatine olan ve imparator iradesinin ürünü olan ve köle menfaatine kaleme alınan bir düzenleme gereği, yeni alıcının köle üzerindeki mülkiyeti hakkı ortadan kaldırılarak, kölenin hürriyetine kavuşacağı ve ilk satıcının azatlısı olacağı kabul edilmiştir. İlk sözleşmenin tarafı olmayan ve dolayısıyla sözleşmede yer alan kayıttan haberdar olmayan üçüncü kişi adeta o sözleşmenin tarafıymış gibi sorumlu tutulmaktadır. Kendi satıcısını (ilk sözleşmedeki alıcıyı), yapmış oldukları satış sözleşmesine dayanarak, malvarlığı zararı için sorumlu tutabilecekse de üçüncü kişinin mülkiyet hakkının imparator iradesi ile ortadan kaldırıldığını anlıyoruz. İmparatorluk iradesi olan bir düzenleme, mülkiyet hakkının sınırı olarak “*ne serva prostituatur*” kaydını tespit etmiş olmaktadır²¹. İlk satıcının, (bir başka deyişle “*ne serva prostituatur*” kaydı; iradesinin ürünü olan malikin), köleyi fuhuştan uzak tutmaya yönelik iradesinin imparator tarafından da korunduğunu anlıyoruz.

Gerek D 40.8.7’de gerek D 37.14.7 *pr*’da yer alan metinde köleyi fahişelikten uzak tutmaya yönelik iradenin açıkça üstün tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu başlık altında ilerleyen paragraflarda inceleneceği üzere kölenin, “*ne serva prostituatur*” kaydını ilk defa ortaya koyan satıcının, bu iradesinin aksine yönelik davranışlarına karşı bile korunduğunu ve özgürlüğüne kavuşturulduğuna ilişkin bilgilere ulaşıyoruz. Aslında MS 392 yılında Hristiyanlığın devletin resmi dini olarak kabul edilmesinden sonra imparatorlar, Hristiyan hür vatandaşları ve köleleri koruyan düzenlemeler yapmıştı. Hristiyanlığın benimsenmesi, hiç kuşkusuz özellikle ahlaki sorunlarda yeni düzenlemelerin de kaynağını oluşturmuştu. Özellikle fahişelik, İmparatorluk döneminden itibaren cinsel bir suç olarak değerlendirilmiş ve çeşitli yasal düzenlemeler ve tedbirler ile önlenmek istenmişti. Örneğin *Theodosius* ve *Valentinianus*’un emirnamelerinin biri, fuhuşa zorlanan kadın kölelerin istismarının önüne geçilmesi için, din adamlarının görevlendirildiğine ilişkin idi²²; İmparator *Tacitus* tüm randevu evlerini kapatmıştı²³; *Iustinianus* fahişeliği yasaklayarak, kadın tacirlerini şehirden kovmuştu²⁴. Ancak ifade etmek isteriz ki Roma’da ataerkil toplum

²⁰ Aynı haklar sahibine, hukuk düzeninin sağladığı sınırlar içinde mal üzerinde doğrudan doğruya tasarruf etme güç ve yetkisini sağlar ve herkese karşı ileri sürülür. Aynı haklara herkesin uymakla yükümlü olması, bunların herkes tarafından bilinen sayıda, tip, tür, çeşit ve içerikte olmasını gerektirir. Roma Hukukundan bu yana her hukuk düzeninde aynı hakların çeşitleri ve içerikleri kesin olarak saptanmıştır ki bu husus “*numerus clausus*” ilkesi olarak bilinmektedir. Eşya hukukunun konusunu oluşturan aynı haklar, içeriklerine, hakkın konusu olan malların türüne, sahibine ve hakkın öznesine göre belirli ayrımlara tabi tutulabilirler. En temel ayrım ise mülkiyet ve sınırlı aynı haklar ayrımıdır. Roma Hukukunda aynı haklar *actiones in rem* (aynı davalar) ile korunurdu. Karadeniz-Çelebician, (n 3) 85-86; Erdoğan, Eşya, (n 3) 2-3.

²¹ Köle üzerinde efendinin mülkiyet hakkının sınırları hususunda daha fazla bilgi için bkz Bülent Tahiroğlu, *Mülkiyet Hakkının Sınırları*, (Der Yayınları 2001), (Mülkiyet), 210 vd. Ayrıca Selahattin Eren, “*Roma Hukukunda Köle Mülkiyetinin Sınırları*”, (2017) 23 (1), Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 283-322.

²² C 1.4.13.

²³ Sev Alex 24.

²⁴ Diler Tamer, *Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*, (Homer 2007), 216-217.

anlayışı ve toplumsal cinsiyetin oynadığı rol, Hristiyanlığın benimsenmesinden önce de kadın ve onun üzerinde hakimiyetin devamı ve güçlendirilmesi bakımından etkili rol oynamıştır. Cinsiyet temeline dayanan ayırım, Roma tarihi boyunca kadın ve namusu üzerinde efendi veya *pater familias* (aile babası)'ın, söz sahibi olmasını meşrulaştırmıştı. *Lex Iulia De Adulteriis* ile aldatılan kocanın ve babanın, belli şartların varlığı halinde, zina sırasında yakaladığı kadını ve aşığını öldürme hakkı (*ius occidendi*); fiil ehliyeti açısından *sui uris* kadının cinsiyetinin bir dezavantaj olarak düşünülmesi ve bu eksikliğin (*pater familias* vasiyetname ile bir vasi belirtmemişse) en yakın erkek agnatik hısım ile tamamlanması gereğince kadının vesayet altına alınması²⁵; evli bir kadına yapılan *iniuria*'nın kocasına da yapıldığının kabul edilmesi (nişanlı erkek için de aynı hususu söz konusudur.) ancak aksinin geçerli olmaması²⁶ gibi hukuki kurallar, Roma'da erkeklerin hakimiyeti altındaki kadını ve elbette onun namusunu koruma yönünde toplumda benimsediği rolü ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında, mülkiyet hakkını devrederken kadın kölesinin iffeti ile ilgili satıcının duyduğu sorumluluk, sözleşmeye “*ne serva prostituatur*” kaydını eklemesi açısından bir motivasyon kaynağı sayılabilir.

D 21.2.34. *pr.*: “*Si mancipium ita emeris, ne prostituatur et, cum prostitutum fuisset, ut liberum esset: si contra legem venditionis faciente te ad libertatem pervenerit, tu videris quasi manumisisse et ideo nullum adversus venditorem habebis regressum*”.

D 21.2.34 *pr.*: “Eğer bir köleyi fuhuşa karşı olan bir kayıtle satın alırsan ve ona fuhuş yaptırılırsa, köle hürriyetine kavuşacaktır, eğer ki köle, senin sözleşme kayıtlarını ihlalini sebebiyle hürriyetine kavuşursa, onu azat etmiş gibi kabul edilirsin bu yüzden satıcıya başvurma hakkın olmaz”.

D21.2.34 *pr.* ise bu defa “*ne serva prostituatur*” kaydı ile satın alan alıcıya yönelik düzenlenmiş bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayda rağmen akdi sorumluluğuna aykırı hareket eden üçüncü kişinin kölenin mülkiyet hakkını kaybedeceği zira imparatorluk iradesi olan bir düzenleme ile kölenin hürriyetine kavuşacağı açıklanmaktadır. Kölenin mülkiyet hakkını imparatorun iradesi olan bir düzenleme ile kaybeden alıcının satış sözleşmesinden doğan davalara başvuramayacağı da açıktır²⁷.

²⁵ *Tutella mulierum* (Kadın üzerinde vesayet) hakkında bkz Güneş-Ceylan Seldağ, *Roma Hukukundan Günümüze Velayet-Vesayet Hukuku*, (Yetkin Yayıncılık 2004), 64.

²⁶ *Iustinianus*, I 4.42: “...*Buna mukabil iniuria kocaya yapılacak olursa karı dava ikame edemez: karının kocasını değil, kocanın karısını kocanın karısını müdafaa etmesi doğrudur. Kocasını hakimiyet altında bulunan bir gelinin kayınpederi de gelin namına actio iniuriarum'u ikame edebilir...*”. *Iustinianus Institutiones*, çev Ziya Umur, (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1968). Roma hukukunda *iniuria*, *Ius Civile*'nin kabul ettiği haksız fiillerdendir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz Tahiroğlu Bülent, *Roma Hukukunda Iniuria*, (İstanbul Üniversitesi Yayınları 1969) ve Seldağ Güneş Peschke, *Roma Hukukundan Günümüze Kişilik Haklarının Korunması (Iniuria)*, (Yetkin Yayıncılık 2014).

²⁷ Satım sözleşmesine konu edilen malda bir başka üstün hak sahibinin aynı hak iddia ederek açacağı davada, alıcı malı ona teslim etmek zorunda kalır ve bu sebeple mal elinden zapt edilirse, satıcıya karşı satış sözleşmesinden doğan davayı açabilirdi. Roma Hukukunda satıcının zapta karşı tekeffül borcu bir gelişim aşaması izlemiştir. Satış sözleşmesinden doğan dava olan *actio empti* ile satıcının sorumlu olduğu aşamaya gelmeden önce malın *mancipatio* ile devredilip devredilmemesine göre değişen farklı düzenlemeler söz konusu olmuştur. Emine Mindiz, “Roma Hukukunda Alım-Satım (Emptio- Venditio) Sözleşmesinde Satıcının Hukuki Ayıplardan (Evictio) Sorumluluğu”, (2013) 5 (46), Fasikül Hukuk Dergisi, 7-12; Zimmermann, (n 5) 293-294.

Metinlerden ve açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere özellikle “*ne serva prostituatur*” kaydı, köle fuhuşa itilirse ona özgürlüğünün bahşedilmesi ile sonuçlanıyordu. Ancak bu şekilde özgürlüğünü elde eden kölenin hukuki durumu, *ius civile*'ye uygun *manumissio* muameleleri ile azat edilenlere göre farklı idi. *Magistranın* katılımı söz konusu olmadığı için bu kimseler *Latini Iuniani*²⁸ olarak hayatlarına devam ederdi²⁹. Bir başka deyişle, kadın kölesini satan efendinin satış sözleşmesine eklediği kayıt sayesinde özgürlüğünü elde eden kadın köle, fiilen özgür olsa da hukuken özgür sayılmazdı. İradesinin ürünü olarak sözleşmeye eklediği kayıtlı dolaylı olarak kölesine özgürlük bahşeden satıcı efendi, (*ius civile*'ye uygun olarak azat edilmeyen diğer kölelerin efendileri gibi), kadın kölenin özgürlüğünü geri alabilirdi. Bununla beraber ilk satıcının “*ne serva prostituatur*” kaydını satış sözleşmesine eklerken mevcut olan iradesine sonradan aykırı hareket etmesi hakkaniyete uygun sayılmazdı. Aşağıdaki metin bu hususta bize bilgi vermektedir:

D 2.4.10.1: “*Prostituta contra legem venditionis venditorem habebit patronum, si hac lege venierat, ut si prostituta esset, fieret libera. at si venditor, qui manus iniectioem excepit, ipse prostituit, quoniam et haec pervenit ad libertatem, sub illo quidem, qui vendidit, libertatem consequitur, sed honorem haberi ei aequum non est, ut et Marcellus libro sexto digestorum existimat*”.

D 2.4.10.1: Fuhuş yaptırılmaması aksi halde özgür olacağı kaydıyla satılan kadın köle, anlaşmadaki kaydın aksine fahişe yapılırsa, satıcısı efendisi olacaktır. Eğer ki satıcısı, kadın köleyi geri alma hakkını kazanmış ve onu kendisi bir fahişe yapmışsa, köle hala özgürlüğüne kavuşmuş sayılacağından, satıcının fiiline binaen, onu efendi olarak onurlandırmak adil değildir. *Marcellus* da kendi *Digesta*'sının 6. kitabında bunu ifade etmektedir.

B- “*Ut manumittatur*” Kaydı ile Satış:

Köle, satıcı tarafından alıcıya “*ut manumittatur* (azat edilsin diye)” kaydı ile satıldığı takdirde, alıcı köleyi azat etmeyi borçlanmaktadır. Bu kayıt anlaşılacağı üzere, satış sözleşmesine kölenin menfaatine eklenmiştir. Kölenin menfaatine satış sözleşmesine eklenen ve borçlunun kaydın getirdiği yükümlülüğünden kurtulma imkanının olmadığı hallerde satıcının saiki oldukça açıktır. Satıcı ilerleyen zamanlarda kölenin hürriyetine kavuşmasını arzulamaktadır. Kölenin mülkiyet hakkına sahip olan satıcının, satış sözleşmesine böylesi bir kayıt ekleyerek kölesine hürriyete kavuşması umudu bahşetmesinin nedenleri farklılık arz edebilir. Köleyi iyi hizmet etmeye ve

²⁸ *Ius civile*'nin kabul ettiği *manumissio* çeşitleri dışında efendinin azat etme iradesini hiçbir şekilde tabi olmadan açıklamasıyla gerçekleşen *manumissio* muameleleri de vardı. Efendinin bu *manumissio* çeşitlerinden biri ile azat etme iradesini açıklaması köleyi fiilen özgür kılsa da hukuki bakımdan özgür kılmazdı. Dolayısıyla, bizzat efendi veya mirasçıları tarafından kölelerin özgürlükleri geri alınabilirdi. *Praetor*, efendinin iradesiyle hür kılınan bu köleleri himaye etmek için kölesinin özgürlüğünü geri almaya çalışan efendinin davasını reddederdi. Böylece, bu köleler *praetor*'un himayesi ile fiilen özgür olsalar da *ius civile* karşısında köle idiler. *Praetor*'un himaye ettiği bu azatlılar, *Latini Iuniani* olarak anılırlardı. *Latini Iuniani*'ler azat edilmekle Roma vatandaşlığını elde edemezlerdi. Alan Watson, *The Law Of Persons In The Later Roman Republic*, (Cambridge University Press 1967), 398.

²⁹ Aynı yönde bakınız C 7.6.1.4

uysal davranmaya teşvik etme, efendi-köle arasında özel bir bağın bulunması³⁰, efendi-köle arasında kurulan dostane ilişkiler, yetenekli olan ve entelektüel birikime sahip köleleri ödüllendirme gayesi bu sebeplerin arasındadır³¹. “*Ut manumittatur*” kaydının eklendiği bir satış sözleşmesi ile kölesini satan malik, kendisi azat etme muamelesi yapmadan son kez, bir malvarlığı değeri olan kölesini satıp, satış ücretini elde etmeyi tercih etmekle birlikte, ona da beklenen bir hak bağışlamıştır³².

Alıcı, satış sözleşmesine eklenen kayıt sayesinde ve düşük ücret mukabilinde mülkiyet hakkını kazandığı köleyi, belli bir süre kullanıp kararlaştırılan sürenin ardından *manumissio* muamelelerinden biri ile azat etmeyi taahhüt etmektedir. Kayıttan doğan taahhüdünü ihlal ettiği takdirde satıcının daha önce belirlenmiş cezai şart için dava açabileceği kabul edilmiştir.

“*Ut manumittatur*” kaydı ile satış hususunda bizi aydınlatan hukuki metinler daha ziyade bu alanda zamanla rejimin nasıl değiştiği ve imparator iradesi ile özel hukuka nasıl müdahale edildiği ile ilgilidir. *Digesta*’dan edindiğimiz bilgiye göre, bu tür kayıtla ilgili en önemli gelişme M S 176 yılında *Marcus Aurelius*³³’un emirnamesine atfedilmektedir. Dönemin eyalet valisi *Aufidius Victorinus*’a yönelik emirnameden, alıcının satış sözleşmesine eklenen bu kayıtlara aykırılık teşkil edecek bir davranışının, herhangi bir azat etme muamelesine ihtiyaç duymadan, emirname gereği köleye özgürlüğünü kazandırdığını anlıyoruz. Öyle ki söz konusu emirname, satış sözleşmesine eklenen bu kayıta satıcının menfaatini önemli ölçüde ortadan kaldırmakta ve tarafların iradesini göz ardı etmektedir. Zira emirname, kayıttan doğan yükümlülüğü ihlal eden alıcı için gerçek manada yaptırım olan ve satıcının menfaatini tam olarak karşılayan “*manus iniectio*” imkânını ortadan kaldırmış; aynı zamanda tarafların anlaşmaya vardığı cezai şartı da geçersiz kılmıştır. Hukuki metinlerde imparator iradesi ile özel hukuk alanına yapılan müdahalenin nedeni açıklanmamıştır. Lakin imparator *Marcus Aurelius*’un, doğal hukuk (*ius naturale*)³⁴ anlayışına ve mantığına hem yaşam tarzı ile uyan hem de sistematik eserler ile katkıda

³⁰ Özel bağ ile kast olunan, azat edilmek istenen kölenin, efendinin biyolojik çocuğu ya da kardeşi olması, yetiştirdiği çocuk olması ya da evlenme niyetiyle kadın kölenin azat edilmek istenmesi halleri idi (Gaius, Inst. 1.19-21).

³¹ Efendilerin kölelerini azat etme nedenlerine ilişkin daha fazla bilgi için bkz Güzide Burcu Günveren, “İus Civile’nin Tanıdığı Azat Etme Muameleleri ve Özel Hukuk Bakımından Sonuçları”, (2018), 76 (2), İstanbul Hukuk Mecmuası, 531-534; Sayın, (n 11) 200.

³² Kölenin beklenen hakkı hususunda daha fazla bilgi için bkz Güzide Burcu Günveren, “Roma Hukukunda Statuliber”, (2016) 22 (2), Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 1241-1256.

³³ M S 121 yılında doğmuş, 161 ve 180 yılları arasında Roma imparatorluğu yapmıştır. Akşit, (n 19) 221 vd.

³⁴ Stoisyen düşünce ve onun etkisiyle ortaya çıkan Doğal hukuk (*ius naturale*) düşüncesi özel hukukta kimi zaman *ius gentium*’un bir uygulaması kimi zaman da kaynağı olarak görülmektedir. *Ius naturale*’ye göre tüm insanlar eşittir (D.50.17.32). Havva Karagöz, “Stoisyen Düşüncenin Roma Hukukuna Etkisi ve Doğal Hukuk (Ius Naturale) Anlayışı”, (2009) 50 (II), Doğu Batı Dergisi, 106 ve 110. Doğal hukukta tüm insanların özgür doğduğunun kabul edilmesi dolayısıyla *manumissio* bu hukuk tarafından tanınmaz. Sevgi Kayak, “Roma Hukukunda Ius Naturale (Doğal Hukuk) Kavramı”, iç Sercan Gürler (edr), *Adaletle Yönelmiş Bir Toplumsal Düzen Olarak Hukuk: Prof. Dr. Yasemin Işıktaç Armağanı* (İstanbul 2020) 459 ve s. 465. Ayrıca Roma hukukunun modern hukukları etkileme sürecinde doğal hukuk nazariyesine dayanan akım için bkz Sadri Maksudi Arsal, *Umumi Hukuk Tarihi*, (Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları 1948), 7.

bulunan bir devlet adamı³⁵ olduğunu düşündüğümüz zaman, kölenin özgürlüğüne kavuşmasının önündeki engellerin hangi sebeple kaldırıldığını anlayabiliriz³⁶.

İfade etmemiz gerekir ki, kölenin herhangi bir azat etme muamelesine ihtiyaç duyulmadan emirname gereği *ipso iure* hürriyetine kavuşturulması önemli bir yeniliktir. Bu başlık altında biraz ileride çevirisine de yer verdiğimiz üzere, *Scaevola*'dan *Digesta*'ya alınan metinde (D 18.7.10) bahsettiğimiz yeniliğin bir gelişim süreci halinde ve imparatorun iradesi³⁷ olan emirname ile getirildiğini öğreniyoruz.

“*Ut manumittatur*” kaydı ile satış hususundaki metinlerin çevirisine ve açıklamasına geçmeden önce bağışlama sözleşmesine eklenen “*ut manumittatur*” kaydına, kıyas yoluyla bilgi sahibi olabilmemiz açısından yer vermekteyiz:

D 45.1.122.2: “*Flavius hermes hominem stichum manumissionis causa donavit et ita de eo stipulatus est: “ si hominem stichum, de quo agitur, quem hac die tibi donationis causa manumissionisque dedi, a te heredeque tuo manumissus vindictaque liberatus non erit, quod dolo malo meo non fiat, poenae nomine quinquaginta dari stipulatus est flavius hermes, spondit claudius”. quaero, an flavius hermes claudium de libertate stichi convenire potest. respondit nihil proponi, cur non potest. item quaero, an, si flavii hermetis heres a claudii herede poenam supra scriptam petere voluerit, claudii heres libertatem sticho praestare possit, ut poena liberetur. respondit posse. item quaero, si flavii hermetis heres cum claudii herede ex causa supra scripta nolit agere, an nihilo minus sticho libertas ex conventionem, quae fuit inter hermetem et claudium, ut stipulatione supra scripta ostenditur, ab herede claudii praestari debeat. respondit debere”*

D 45.1.122.2: *Flavius Hermes* köle *Stichus*'u azat edilmesi amacıyla bağışladı ve şu hususta *stipulatio* yaptı: “bugün sana azat edilmesi için bağışladığım köle *Stichus*, senin veya mirasçın tarafından azat edilmez ve hürriyetine kavuşturulmaz ise *Flavius Hermes stipulatio* yapar ve *Claudius* ceza olarak elli vermeyi taahhüt eder”. *Flavius Hermes Stichus*'un azat edilmesi ile ilgili olarak *Claudius*'u dava edebilir mi? *Scaevola* buna herhangi bir engel olmadığını açıkladı. Yine eğer ki *Flavius Hermes*'in mirasçısı *Claudius*'un mirasçısını ceza *stipulatio*'su için dava etmek istediğinde, *Claudius*'un mirasçısı köleyi azat ederek

³⁵ Karagöz Havva, *Hukuk Kuralı (Regula Iuris) Kavramı*, (XII Levha Yayıncılık 2010), 52. Aynı yönde *Marcus Aurelius* 'un doğal hukuk anlayışına sahip devlet adamı olduğu yönünde bkz Havva Karagöz, “Roma Hukukunda Adalet (Iustitia) ve Hakkaniyetin (Aequitas) Anlamı ve Gerçekleşme Biçimi”, (2010) 7 (1), Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 39 dp 6.

³⁶ Doğal hukukun tüm insanların özgür doğduğu anlayışı, kölelere özgürlük tanınmasının hukuki gereğini oluşturmuş ve *favor libertatis* (özgürlük lehine tercih) bir hukuk ilkesi halini almıştır. Söğütü (n 3) 149.

³⁷ Gelişimi uzun bir zaman sürecine yayılan Roma devletinde değişen sınırlar, sosyal, ekonomik ve toplumsal olaylar gibi nedenlere dayanarak farklı rejimler hüküm sürmüştür. Değişen siyasal rejimlere bağlı olarak hukuk yaratan kaynaklar da değişkenlik göstermiştir. Son imparatorluk dönemine denk gelen Postklasik hukuk devrinde ise hukuk yaratan kaynak olarak sadece imparator iradesinin ürünü olan imparator emirnamelerinden bahsedebiliriz. Söğütü, (n 3) 89; Honig, (n 5) 89; Ziya Umur, *Roma Hukuku, Tarihi Giriş- Kaynaklar- Umumi Mefhumlar-Hakların Himayesi*, (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1982) 245. Konumuzu ilgilendiren örneklerinde doğal hukuk anlayışını benimsemiş imparatorların getirdikleri düzenlemeler kölelerin lehine olsa da imparator iradesinin ürünü olan düzenlemelerin her durumda hukuka katkı sağladığından bahsedemeyiz. Örneğin kendi iradesi yanında başka bir iradenin hukuk yaratmasının önüne geçmek isteyen imparator *Hadrianus, praetor* beyannamesinin değişmez hale gelmesini sağlamıştır. Bu durum, *praetorum* faaliyetlerinin yaratıcı kuvvetini kaybetmesine neden olmuştur. Umur, (n 35) 219.

ceza *stipulatio*'sundan kurtulabilir mi, *Scaevola* kurtulabileceğini açıkladı. Yine eğer ki *Flavius Hermes*'in mirasçısı *Claudius*'un mirasçısını dava etmek istemezse buna rağmen *Claudius*'un mirasçısı, yukarıdaki *stipulatio*da da ispatlanan *Hermes* ile *Claudius* arasındaki anlaşma gereği, köle *Stichus*'un hürriyetini bahşetmek ile yükümlü müdür? *Scaevola* onun yükümlü olduğunu açıkladı.

Metinden bağışlama sözleşmesine dâhil olan kimseler arasında geçerli olan ve onların iradesi ile anlaşmaya eklenen kayıt gereği yükümlülüğüne uygun davranmayan bağışlananın (ve hatta onun mirasçısının) dava edilebileceğini ve bu şekilde bağışlayanın saikine ve kölenin menfaatine uygun olan bir çözüm belirlendiğini anlıyoruz.

Scaevola'dan *Digesta*'ya alınan metinde tarafların yaptığı sözleşmede onların iradesini göz ardı ederek kölenin menfaatine düzenleme yapıldığı ve *ipso iure* hürriyetine kavuşacağı yönünde bizi aydınlatan metinler ise şöyledir:

D 18.7.10: “*Cum venderet pamphilam et stichum, venditioni inseruit pactum conventum, uti ne eadem mancipia pamphila et stichus, quos minorato pretio vendidit, alterius servitutum quam seii paterentur post mortemque eius in libertate morarentur: quaesitum est, an haec mancipia, de quibus inter emptorem et venditorem convenit, post mortem emptoris iure ipso liberata sint. respondit secundum constitutionem divi hadriani super hoc prolatam pamphilam et stichum, de quibus quaereretur, si manumissi non sint, liberos non esse. claudius: divus marcus ex lege dicta libertatis in vendendo quamvis non manumissos fore liberos in semenstribus constituit, licet in mortis tempus emptoris distulit venditor libertatem.*”

D 18.7.10: *Pamphila* ve *Stichus*'un satışında, satıcı düşük bir ücret mukabili satılan *Pamphila* ve *Stichus*'un, *Seius* dışında kimseye köle edilmemelerini ve *Seius*'un ölümü halinde kölelerin derhal hür olmalarını içeren bir anlaşma yaptı. Alıcı ile satıcı arasında anlaşmaya konu edilen kölelerin, alıcının ölümü halinde kanun gereği hür olup olmayacakları soruldu. Sorunun cevabı, Yüce *Hadrianus*'un bu konudaki düzenlemesi gereği, *Pamphila* ve *Stichus*'un azat edilmedikleri sürece hür olmayacakları yönündedir. Yüce *Marcus* altı aylık düzenlemesinde, satıcı tarafından alıcının ölümü halinde hür olacağı kaydıyla satılan kölelerin azat edilmiş olmasalar da hür olacağı kabul etmektedir.

Metin dikkatle incelendiğinde *Hadrianus* döneminde, “*ut manumittatur*” kaydı ile satılan kölelerin azat etme muamelesi olmadan hürriyetlerine kavuşamayacağı anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle kölelerin hür olmaları bir şekilde azat etme muamelesinin gerçekleştirilmesi ile mümkün olmaktadır. Oysa *Marcus Aurelius*'un emirnamesinden itibaren köleler haklarında herhangi bir şekilde azat etme muamelesi gerçekleştirilmemiş olsa da emirname gereği hür sayılabilmişlerdir³⁸.

D 40.1.20.2: “*Puellam ea lege vendidit, ut post annum ab emptore manumitteretur: quod si non manumisisset, convenit, uti manum iniceret aut decem aureos emptor daret. non servata fide nihilo minus liberam ex sententia constitutionis fieri respondit, quoniam manus iniectio*

³⁸ Roma Hukukunda bir vasiyet edenin, *fideicommissum* yoluyla kendi kölesini azat etmesi mümkündür. *Senatus Consultum Rubrianum*, vasiyetçinin azat ettiği köleyi serbest bırakmayan kimseyi *praetor*'un buna zorlaması ve kölenin hürriyetini ilan etmesini mümkün kılan bir düzenleme idi. Söz konusu düzenleme dahi kölenin hürriyet ilanı için *praetor*'un onayını aramaktadır. Bu açıdan *Marcus Aurelius*'un emirnamesi oldukça önemli bir yeniliğe işaret etmektedir. Berger, (n 3) 699.

plerumque auxilii ferendi causa intervenit: itaque nec pecunia petetur, cum emolumentum legis voluntatem venditoris secutum sit.”

D 40.1.20.2: Bir kız, alıcının bir yıl sonra azat etmesi kaydı ile satıldı; alıcının bunu yapmadığı takdirde satıcının köleye *manus iniectio* ile el koyabileceği veya alıcının ona on *aureo* vereceği hususunda anlaşıldı. *Papinianus*, emirname uyarınca, *manumissio*'nun özgürlüğü bahsetme amacına yönelmesine istinaden, alıcının borcuna sadık kalmadığı takdirde kölenin özgür sayılacağını cevapladı; böylece satıcının niyetini mümkün kılan emirname dolayısıyla cezai şart için dava da mümkün olmayacaktır.

Konuya ilişkin oldukça az sayıdaki metinlerden olan D 40.1.20.2 ve D 18.7.10'daki açıklamalardan imparatorların emirnameleri ile getirilen düzenlemeleriyle, alıcı “*ut manumittatur*” kaydından doğan yükümlülüğünü ihlal ettiği takdirde satıcının, satılan köleye el koyabileceği yönündeki yaptırımının veya cezai şart kaydının hükümsüz kılındığı anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle ne satıcının ne alıcının köle üzerindeki mülkiyetinin devamına müsaade edilmemektedir. Söz konusu emirnameler, satıcının “*ut manumittatur*” kaydını eklediği esnada kölenin özgürlüğüne kavuşması yönündeki saikini esas almakta ve aynı zamanda kölenin menfaatine uygun bir sonuca varmaktadır.

Bu husustaki bilgileri; “*ut manumittatur*” kaydının eklendiği satış sözleşmesinde, sözleşmeye konu edilen kölenin durumunun yüzyıllar içinde giderek güçlendirildiğini ve en nihayetinde özgürlüğünün önünde bir engel bırakılmadığı, köleye imparatorluk iradesi ile “*ipso iure*” özgürlük tanıdığı yönünde özetleyebiliriz. Aslında “*ut manumittatur*” kaydının eklendiği satış sözleşmesi ile özgürlüğüne kavuşma yönünde bir beklenti içinde olan kölenin hukuki durumu *statuliber*'den farklı değildir. Roma hukukunda vasiyetnamenin içeriğinde yer alan tasarruflardan azat etme muamelesi geciktirici bir şarta bağlandığı (veya bir vadenin tamamlanması öngörüldüğü) için, muamelenin hükümlerinin askıda olduğu dönemde, kölenin içinde bulunduğu hukuki durumu ifade eden “*statuliber*” kavramı ve arz ettiği özellik, hak beklentisi içinde olan kölenin, doğabilecek zararlara karşı hakkaniyet gereği korunması gerektiği anlayışının doğmasına yol açmıştır. *Digesta*'da yer alan “*Statuliberorum iura per heredem fieri non possunt duriora: Mirasçı, statuliber'in haklarını ihlal edemez*” (D 7.40.33) şeklindeki hüküm bu anlayışın bir ürünüdür³⁹. Roma hukukunda şarta bağlı olarak hak beklentisi içinde olan *statuliber* bu zaman zarfında, mirasçının şartın gerçekleşmesine etkide bulunmasına karşı himaye edilmektedir. *Statuliber*'in durumunun beklenen hak sahibi olarak görülmesi ve hukuk tarafından himaye edilmesi nasıl ki bir gelişimin ürünü ise, *ut manumittatur*” kaydının eklendiği satış sözleşmesi ile özgürlüğüne kavuşma yönünde bir beklenti içinde olan kölenin durumunun da *favore libertatis* (hürriyet lehine) himaye edilmesi gerektiği yönünde anlayış da zaman içindeki gelişimin ürünüdür. Bu bağlamda *Marcus Aurelius* ve *Hadrianus*'un emirnameleri, köle üzerindeki mülkiyet hakkının yeni sınırları olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁹ Bu husustaki açıklamalar için bkz Günveren, *Statuliber*, (n 31) 1250.

C- “*Ne manumittatur*” Kaydı ile Satış:

Köleyi konu edinen satış sözleşmelerine eklenen ve “*ne manumittatur*” kaydı olarak ifade edebileceğimiz bir kayıt daha mevcuttur. Hukuki metinlerden bu kayda ilişkin bilgiler oldukça azdır. Köle satıcı tarafından “*ne manumittatur* (azad edilmemesi için)” kaydı ile satıldığı takdirde, alıcı, kölenin azat edilmeyeceğini taahhüt etmektedir. Köle satışlarına getirilen diğer kayıtların aksine “*ne manumittatur*” kaydının bulunduğu satışlarda, alıcının yükümlülüğünü ihlal etmesi halinde, borcuna aykırılık teşkil eden bu durumdan kaynaklanan zararın karşılanmasını öngören herhangi bir cezai şart kararlaştırıldıklarına da rastlanmamaktadır. Bu konuya ilişkin hukuki metinlerden, köle için cezai mahiyette olan ve alıcı için bir yükümlülük olarak sözleşmeye eklenen bu kayıtların ihlal edilemeyeceği anlaşılmaktadır.

D 40.1.9: “*Servus hac lege venditus, ne manumittatur, vel testamento prohibitus manumitti, vel a praefecto vel a praeside prohibitus ob aliquod delictum manumitti ad libertatem perduci non potest*”.

D 40.1.9: Azat edilmemesi gerektiğine ilişkin kayıt ile satılan bir köle veya bir suç nedeniyle vasiyetname ile ya da eyalet valisi tarafından azat edilmekten menedilen biri hürriyetine kavuşamaz.

D 40.9.9.2: “*Qui hac lege venierint, ne manumittantur, vel qui testamento prohibiti sint manumitti vel iussu praesidis provinciae, licet manumittantur, tamen ad libertatem non perveniunt*”.

D 40.9.9.2: Azat edilmemesi gerektiğine ilişkin kayıt ile satılan köleler veya bir vasiyetname veya eyalet valisinin talimatı ile azat edilmeleri yasaklanan köleler, azat edilseler bile, hürriyetlerine kavuşamazlar.

Bu konuya dikkat çeken iki hukuki metin dışında *Suetionus*'un *Divus Augustus* adlı eserinde (21'de)⁴⁰ de “*ne manumittatur*” kaydına ilişkin olarak bilgi verilmektedir. *Augustus*'un Kuzey bölgelerine yaptığı seferleri ve zaferleri konu eden parçada, sık sık isyan eden ve ihanet içinde olan tutsaklar için imparatorun ceza yöntemi olarak otuz yıl azat edilememeleri koşulu ile satılmalarına karar verdiğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla gerek bu kaynakta gerekse oldukça kıt olan diğer bilgi kaynaklarımızdan suç işleyen tutsakları konu edinen satış sözleşmelerine, onları cezalandırmak amacıyla, “*ne manumittatur*” kaydının eklendiğini anlıyoruz.

Sonuç

Roma Hukukunda bir iyi niyet sözleşmesi olan satış sözleşmesine bağlı olarak yapılan *pactumlar* ile alıcı ya da satıcı lehine birtakım kayıtların eklenmesi mümkündür. Bu bağlamda eklenen (*in diem addictio, pactum displicentiae, pactum*

⁴⁰ *Suetionus, Augustus* 21 Metin için bkz. *Divus Augustus* (thelatinlibrary.com) ve metnin İngilizce çevirisi için bkz. *Suetonius, In Two Volumes*, (Çev. ROLFE, J.C., editörler: PAGE, T.E./ CAPPs, E./ ROUSE, W.H.D./ POST, L.A./ WARMINGTON, E.H.), Cambridge 1950, C. I, s. 220-221.

arrhale, lex commissoria... gibi) diğer kayıtlardan farklı olarak “*ut manumittatur* (azat edilsin diye)”, “*ut exportetur* (bir yere gönderilsin diye)”, “*ne manumittatur* (azat edilmemesi)”, “*ne serva prostituatur* (fuhuşa sevk edecek davranışlardan kaçınılması)” şeklinde ifade edebileceğimiz kayıtlar ise sadece kölenin konu edildiği satış sözleşmelerine eklenebilirdi. “*Ut manumittatur* (azat edilsin diye)” ve “*ne manumittatur* (azat edilmemesi)” denilen kayıtlar kölenin azat edilmesine ya da cezai mahiyette bir kayıt olarak özgürlüğünün bahşedilmemesine ilişkindi. “*Ut exportetur* (bir yere gönderilsin diye)” kaydı, kölenin bulunduğu yerden başka bir yere ihraç edilmesini ihtiva ederdi ve satıcının iradesi ile sözleşmeye eklenen bu kayıt, güvenliğini sağlamaya yönelik olduğu için satıcının menfaatine idi. “*Ne serva prostituatur* (fuhuşa sevk edecek davranışlardan kaçınılması)” şeklindeki kayıt ise hem satıcının hem de kölenin menfaatine idi. Bu kayıtlar alıcının satıcı ile yaptığı *mancipatio* muamelesi esnasındaki *stipulatio*dan doğan taahhüdünden ya da *pactum*dan kaynaklanırdı. Hukuki metinlerden edindiğimiz bilgilere göre, alıcı taahhüdüne aykırı davrandığı takdirde satıcının *manus iniectio* ile satış sözleşmesine konu edilen köleyi geri alabileceği, taraflarca belirlenen cezai şartı talep edebileceği ya da kölenin özgürlüğüne kavuşacağı yönünde yaptırımların da belirlenmesi mümkündür.

“*Ut exportetur*” ve “*ne serva prostituatur*” kaydı ile satış sözleşmesi hakkında aynı metinde bilgiler içeren D 18.7.9; alıcının, satış sözleşmesine eklenen bu kayıtlara uygun davranmaması halinde, *manus iniectio* yaptırımının uygulanacağını ve alıcının kölenin mülkiyetini kaybedeceğini ifade etmektedir. “*Ne serva prostituatur*” kaydı ile satış sözleşmesine aykırılık ise mülkiyet hakkına sahip olan malik bakımında *manus iniectio*’dan daha ağır bir yaptırımı da ihtiva edebilmektedir. Eğer ki kölenin konu edildiği satış sözleşmesi, kölenin fuhuşa itilmesi halinde özgürlüğünü kazanacağı kaydını ihtiva ediyorsa, yükümlülüğü kimin ihlal ettiği önemsenmeksizin (ilk alıcı ya da müteakip satıştaki üçüncü kişi tarafından) köle özgürlüğüne kavuşturulmaktadır. Bir başka deyişle yükümlülüğün ihlal edilmesi halinde kölenin hürriyeti lehine karar verilmektedir. Bu alanda daha sonra İmparator *Vespasianus* tarafından bir düzenleme yapılmıştır. Söz konusu düzenleme, “*ne serva prostituatur*” kaydından haberdar bile olmayan sonraki alıcının kayıt dolayısıyla sorumluluğunu kabul etmektedir. Sonraki alıcının mülkiyet hakkını ortadan kaldıran bir düzenleme yapan imparator, aslında sözleşmelerin nisbiligi ilkesine aykırı olan ve ihlali halinde *actiones in rem* ile korunan aynı haklara tamamen yabancı yeni bir istisna yaratmaktadır. Zira “*ne serva prostituatur*” kaydı eklenerek gerçekleştirilen ilk satış sözleşmesinden sonra, ilk alıcının “*ne serva prostituatur*” kaydı içermeyen yeni bir sözleşme yapması halinde, üçüncü kişinin (yeni alıcının) köle üzerindeki mülkiyeti hakkı ortadan kaldırılarak, kölenin hürriyetine kavuşarak ilk satıcının azatlısı olacağı kabul edilmiştir. Bu düzenleme imparator iradesini yansıtmaktadır ve kölenin menfaatinedir. İlk sözleşmenin tarafı olmayan ve dolayısıyla sözleşmede yer alan kayıttan haberdar olmayan üçüncü kişi

(yeni alıcı) adeta o sözleşmenin tarafı gibi sorumlu tutulmaktadır. İmparatorluk iradesi olan bir düzenleme, mülkiyet hakkının sınırı olarak “*ne serva prostituatur*” kaydını tespit etmiş olmaktadır. Çalışmamızda açıklanan nedenlerle ilk satıcının, (bir başka deyişle “*ne serva prostituatur*” kaydı; iradesinin ürünü olan malikin), köleyi fuhuştan uzak tutmaya yönelik iradesinin imparator tarafından da korunduğunu anlıyoruz. Hatta D 2.4.10.1’e göre emirname, “*ne serva prostituatur*” kaydını ortaya atan ilk satıcının, bu iradesine aykırı bir tutumuna karşı bile korumaktadır. Bu bakımdan “*ne serva prostituatur*” kaydı, Roma Devletinde fahişelerle ilgili devlet politikasının özel hukuk sistemine olan müdahalesini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Çalışmamızda yer verdiğimiz üzere “*ut manumittatur*” kaydı ise farklı saiklerle köleye özgürlüğünün bahşedilmesini sağlamaya yönelikti. Dolayısıyla satıcının iradesi ile sözleşmeye eklenen bu kayıt, köle menfaatine bir beklenen hak doğururdu. Bununla beraber özel hukuk kapsamında, alıcının yükümlülüğüne aykırı davranması halinde; satıcının *manus iniectio* imkanına sahip olabilmesi ve ceza şartın bir yaptırım olarak kabul edilebilmesi, kölenin özgürlüğünü etkileyen önemli etkenlerdi. Bu yaptırımlar kölenin beklenen hakkına kavuşmasını satıcının insiyatif ve merhametine terkeden unsurlardı. Oysa İmparatorlar bu konuya müdahale etmiş ve MS II. yüzyıldan itibaren tarafların iradesi ile eklenen “*ut manumittatur*” kaydından doğan yükümlülüğe aykırı bir davranışın köleye *ipso iure* özgürlüğünü kazandıracakını kabul etmişlerdir. Bir başka deyişle Roma Hukukunda, “*ut manumittatur*” kaydının eklendiği satış sözleşmesi ile özgürlüğüne kavuşma yönünde bir beklenti içinde olan kölenin durumunun *favore libertatis* (hürriyet lehine) himaye edilmesi gerektiği yönünde anlayış zaman içinde güçlenmiştir. Taraf iradeleri ile satış sözleşmesine eklenen yaptırımlar da imparatorluk düzenlemeleri ile geçersiz kılınmıştır. Dolayısıyla anlaşılacağı üzere “*ut manumittatur*” kaydının ihlali halinde imparatorluk iradesi ile getirilen düzenlemeler, köle mülkiyeti üzerinde bir sınırlama yaratmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Bibliography/Bibliyografya

Arsal S M, Umumi Hukuk Tarihi, (Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları 1948).

Akşit O, *Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö. 27- M.S. 1929)*, (I. Kitap, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1985).

Berger A, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, (Phililadelphia 1953).

- Buckland W W, *The Roman Law of Slavery, The Condition of The Slave in Private Law From Augustus to Iustinian*, (New Jersey, 2000).
- Di Marzo S, *Roma Hukuku*, Çev Ziya Umur, (İstanbul Üniversitesi Yayınları 1959).
- Erdoğan B, *Roma Borçlar Hukuku Dersleri*, (Der Yayınları 2019).
- Erdoğan B, *Roma Eşya Hukuku*, (Der Yayınları 2020).
- Erdoğan B, *In Diem Addictio (Daha İyi Bir Teklif Kaydı)*, (İstanbul Üniversitesi Yayınları 1972).
- Erişgin Ö S, *Roma Hukukunda Tarihsel Gelişimi İçinde Contractus (Sözleşme) Kavramı ve Sözleşmesel Sorumluluk Ölçütleri*, (Seçkin Yayıncılık, 2016).
- Güneş-Ceylan S, “Roma Hukukunda Contractus (Akit) ve Pactum (Anlaşma) İlişkisi”, (2005 Haziran-Aralık) IX (1-2), Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 171-183.
- Güneş-Ceylan S, *Roma Hukukundan Günümüze Velayet-Vesayet Hukuku*, (Yetkin Yayıncılık 2004).
- Güneş Peschke S, *Roma Hukukundan Günümüze Kişilik Haklarının Korunması (Iniuria)*, (Yetkin Yayıncılık 2014).
- Günveren G, “Ius Civile’nin Tanıdığı Azat Etme Muameleleri ve Özel Hukuk Bakımından Sonuçları”, (2018), 76 (2), İstanbul Hukuk Mecmuası, 529-557.
- Günveren G, “Roma Hukukunda Statuliber”, (2016) 22 (2), Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 1241-1256.
- Honig R, *Roma Hukuku*, çev Şemsettin Talip, (İstanbul Üniversitesi Yayınları 1938).
- Iustinianus *Institutiones*, çev Ziya Umur, (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1968).
- Karadeniz-Çelebican Ö, *Roma Eşya Hukuku*, (Yetkin Yayıncılık 2015).
- Karagöz H, *Hukuk Kuralı (Regula Iuris) Kavramı*, (XII Levha Yayıncılık 2010).
- Karagöz H, “Roma Hukukunda Adalet (Iustitia) ve Hakkaniyetin (Aequitas) Anlamı ve Gerçekleşme Biçimi”, (2010) 7 (1), Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 35-56.
- Karagöz H, “Stoisyen Düşüncenin Roma Hukukuna Etkisi ve Doğal Hukuk (Ius Naturale) Anlayışı”, (2009) 50 (II), Doğu Batı Dergisi, 101-114.
- Kayak S, “Roma Hukukunda Cezai Şart”, (2006) 64 (1), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 237-258.
- Kayak S, “Adaletle Yönelmiş Bir Toplumsal Düzen Olarak Hukuk: Prof. Dr. Yasemin Işıktaç Armağanı, (Editör: Gürler S.) Aralık 2020, 435-490.
- Koschaker P ve Ayiter K, *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1993).
- Mc Ginn T.A.J., *Prostitution Sexuality and the Law in Ancient Rome*, (Oxford 1998).
- Mındız E, “Roma Hukukunda Alım-Satım (Emptio- Venditio) Sözleşmesinde Satıcının Hukuki Ayıplardan (Evictio) Sorumluluğu”, (2013) 5 (46), Fasikül Hukuk Dergisi, 7-12.
- Rado T, *Roma Borçlar Hukuku*, (Filiz Kitabevi 2018).
- Sayın B, *Roma’da Köle ve Hukuku*, (Oniki Levha Yayıncılık 2020).
- Schwarz A, *Roma Hukuku Dersleri*, çev Türkan Rado, (7. Basım Doğan Kardeş Yayınları 1965).
- Söğütlü Ö., *Roma Özel Hukuku*, (Seçkin Yayıncılık 2020).
- Tahan Orhan D, “Roma Hukukunda Alım-satım Akdine Bağlı Pactumlar”, (2017) 8 (1), İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 199-224.
- Tahiroğlu B, *Roma Borçlar Hukuku*, (Der Yayınları 2020).
- Tahiroğlu B, *Mülkiyet Hakkının Sınırları*, (Der Yayınları 2001).

- Tahiroğlu B, *Roma Hukukunda Iniuria*, (İstanbul Üniversitesi Yayınları 1969).
- Eren S, “Roma Hukukunda Köle Mülkiyetinin Sınırları”, (2017) 23 (1), Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 283-322.
- Tamer D., *Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*, (Homer 2007).
- Thomas J.A.C, *Textbook of Roman Law*, (Oxford 1976).
- Umur Z, *Roma Hukuku Ders Notları*, (Beta Yayıncılık 2010).
- Umur Z, *Roma Hukuku Lügatı*, (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1983).
- Umur Z, *Roma Hukuku, Tarihi Giriş- Kaynaklar- Umumi Meşhumlar-Hakların Himayesi*, (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1982).
- Yüksel H, *Roma Hukukunda Satış Sözleşmesi (Emptio-Venditio)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.
- Watson A, *The Law Of Persons In The Later Roman Republic*, (Cambridge University Press 1967).
- Zimmermann R, *The Law of Obligations Roman Foundations Of The Civilian Tradition*, (Oxford 1996).
- De Zulueta F, *The Roman Law of Sale*, (The Clarendon Press 1945).

Yararlanılan Diğer Kaynaklar

Corpus Iuris Civilis:

- Digesta: Mommsen, T/ Krüger, P, (Beroloni 1965).
- Codex: Krüger, P, (Beroloni 1965).
- Institutiones: Iustinianus Institutiones, çev Umur, Z, (İstanbul 1968).